

Karlo Jurak

karlojurak@gmail.com

EPISTEMIČKE MUTACIJE U LINGVISTICI OD PREDSTRUKTURALIZMA DO POSTSTRUKTURALIZMA S POSEBNIM NAGLASKOM NA TUMAČENJE ZNAČENJA

SAŽETAK: Ovaj se rad bavi epistemama u lingvistici na potezu od predstrukturalizma (što obuhvaća širok spektar filozofskih i predznanstvenih teorija) preko strukturalizma (u kojemu se znanstveno zasniva opća lingvistika) do poststrukturalizma (koji je eklektički i modificirani izdanak dotadašnjih teorija), osvrćući se naročito na tumačenje semantičkih problema. Riječ je o jednom kontinuiranom epistemološkom potezu. U ovom radu nije namjera baviti se pitanjem kraja lingvistike i njezine fragmentacije (ovdje se zdravo za gotovo uzima njezina politopičnost i heterotopičnost). Glavne teze jesu: 1.) Tumačenje nerazdvojive sprege između jezičnoga i izvanjezičnoga, začeto u predstrukturalističkoj lingvistici, suptilno razvija strukturalizam da bi svoj dovršeni izraz dobilo u poststrukturalističkoj kognitivnoj lingvistici. Postoji, dakle, teorijski kontinuitet funkcionalističkih pristupa. 2.) Tome se suprotstavljaju formalistički pristupi koje karakterizira pozitivizam i atomizam, što nešto kasnije dobiva izraz u američkom biheviorizmu i distribucionalizmu (Bloomfield, Harris) te u generativnoj gramatici Noama Chomskog. 3.) Kognitivistička paradigma u lingvistici izdanak je više teorijâ iz povijesti lingvistike i filozofije te u kontekstu svoga nastanka predstavlja neku vrstu kantovskog kopernikanskog obrata u lingvistici. Valja napomenuti da je pitanje značenja ontološko i epistemološko pitanje te se pri njegovu tumačenju ne može apstrahirati od baštinjenja neke filozofske tradicije. Nadalje, strukturalizam je podosta heterogena teorijska paradigma jer amalgamira veliki broj ranijih filozofskih pretpostavki pa se i razvija u različitim smjerovima, a i dosta pojmova iz *Tečaja* podložno je raznim misinterpretacijama. Kao jedan od zadataka lingvistike postavlja se tumačenje prirode svijeta reprezentiranog jezikom i mogućnosti svijeta nezavisnog od njega te razjašnjenje odnosa između univerzalnih struktura i razlika na razini pojedinog društva i kulture.

KLJUČNE RIJEČI: predstrukturalizam, strukturalizam, poststrukturalizam, značenje, formalizam, funkcionalizam, kognitivna lingvistika

1.Uvod

Tečaj opće lingvistike Ferdinanda de Saussurea općeprihvaćeno se smatra djelom kojim je započela znanstvena moderna opća lingvistika. Time se ne implicira da lingvistika nije postojala prije Saussurea, već da je potonji udario znanstvene temelje lingvistici u uvriježenim i prihvaćenim znanstvenim terminima. Riječ je o znanstvenoj lingvistici jer je jezik izdvojen kao predmet *par excellence* te nove znanosti, i to ne kao nepomična okamenjena masa koju znanstvenik tek treba proučiti (*matière*), već kao cilj, tj. svrha do koje tek treba znanstvenik doći u dinamizmu znanstvenoga procesa (*télos*). Također, taj je jezik sustav „u sebi“ i „za sebe“, pa može biti autonomnim predmetom samostalne znanosti. Moderna lingvistika znači da je riječ o novom pristupu koji se ne ograničava na pojedini jezik ili na jezike koji se onda komparativno proučavaju, nego da se radi o jeziku kao takvom, dakle o sustavu koji se proučava na sebi svojstven način, prema sebi inherentnim pravilima. „Moderno“ ovdje predstavlja, osim novoga pristupa, i veći stupanj apstrakcije. Zato se može govoriti o općoj lingvistici jer se apstrahira od partikularnih obilježja pojedinih jezika i ne dovodi se pojedini jezik u vezu s njegovim eksternim obilježjima poput povijesti, kulture, naroda i društva u kojima nastaje i razvija se. Navedene karakteristike Saussureove lingvistike čine jedinstvo i jedan, u to doba, nov i utjecajan teorijski pravac – strukturalizam. On je teorijska paradigma, začeta upravo u lingvistici, čije su glavne teze posljedica i dovršetak jedne duge filozofske tradicije koja je u misli o jeziku na najprezentniji način ranije predstavljena u romantičarskoj filozofiji jezika u 19. stoljeću. Strukturalizam pak svoj nastavak dobiva u eklektizmu poststrukturalizma koji je zapravo nastavak i modificirani izdanak brojnih strukturalističkih teorija i pravaca te nekih drugih rubnih teorija i pravaca. Središnja teza ovoga rada jest pretpostavka o kontinuiranom epistemološkom potezu od predstrukturalizma preko strukturalizma do poststrukturalizma. Unutar toga poteza ocrtavaju se episteme¹ koje se mogu svesti

¹ Pod epistemom se podrazumijeva skup uvriježenih misli, internih i eksternih faktora, načina spoznaje i oblika znanja koji se konstituiraju u javnom, ponajviše akademskom prostoru kao pretendenti na istinitost u određeno vrijeme, na

na jednu veću epistemu neprecizno nazvanu funkcionalizmom.² Da se radi o nepreciznu nazivu, vidjet će se u nastavku rada, ali u nedostatku boljeg termina vrijedi se zadovoljiti ovime. Glavna je stvar da se taj pojam konstruira u opoziciji prema formalizmu, što će također kasnije biti objašnjeno.

Namjera ovoga rada nije baviti se i objašnjavati fragmentaciju lingvistike koja je na svom vrhuncu u periodu postmoderne, a čiji se uzroci mogu tražiti i u razvijenoj politopičnosti i heterotopičnosti lingvistike, već se ide s pretpostavkom da je lingvistika koliko-toliko samostalna i jedinstvena znanost. Takav pristup ima svoje nedostatke, ali je već ionako u tezi o eklektičnosti te u varirajućim epistemičkim hijerarhijama i nizovima sadržana disperzija i nejedinstvo lingvistike te nedostatak diskretne linije razgraničenja u odnosu na neke druge znanosti (za različite je episteme karakteristično upravo to da svaka gradi sebe približujući lingvistiku više jednoj nego drugoj znanosti, što će kasnije biti eksplicirano). Kako ne bi bilo problema s velikom apstraktnošću izlaganja, tumačenje značenja bit će u prvom planu, odnosno epistemičke mutacije i epistemološki pluralizam ocrtavat će se upravo na primjeru tumačenja značenja gdje su razlike najvidljivije i najdalekosežnije.

2. Predstrukturalistička lingvistika i anticipacija strukturalizma

Predstrukturalistička lingvistika predstavlja zajednički naziv za mnoštvo filozofskih teorija koje najavljuju strukturalizam. U tom će se periodu, naročito u njemačkoj romantičarskoj tradiciji, razviti

određenom mjestu, pod određenim okolnostima.

² Nije točno da se prijelazom iz predstrukturalizma u strukturalizam ujedno i prešlo iz filozofije u znanost, što se često prešutno pretpostavlja, jer Saussureova lingvistika, smatrana znanstvenom lingvistikom, nije ništa manje filozofska od njezinih preteča, tj. obje baštine i razvijaju jednu određenu filozofiju. Da je znanstvena paradigma na kopnu Europe u ono vrijeme bila drugačija, vjerojatno bi se danas netko drugi smatrao „ocem moderne znanstvene lingvistike“ (za to bi izglednim kandidatom bio Frege, što će kasnije biti objašnjeno). Zato je točnije govoriti o smjeni i mutacijama epistemâ, a ne o filozofskom (predznanstvenom) i znanstvenom.

tumačenje nerazdvojive sprege jezičnoga i izvanjezičnoga svijeta kao dvaju „svjetova“, čijim odnosom se lingvistika najprije bavi. Ta će se sprega raskinuti u strukturalizmu (makar samo na metodološkoj razini radi dobivanja „znanstvenosti“) da bi do ponovne sinteze došlo u poststrukturalističkim teorijama (tu se naročito misli na tzv. kognitivnu lingvistiku).

2.1. Romantičarska tradicija

Misli romantičarskih filozofa jezika središnje su predstrukturalističke misli o jeziku kojima je započeo razmatrani kontinuirani epistemološki potez koji će završiti u današnjoj interdisciplinarnoj kognitivnoj lingvistici. Valja napomenuti da je njihovo vrijeme, a naročito Humboldtovo, bilo vrijeme prvih poredbeno-povijesnih otkrića u lingvistici (William Jones je 1786. uvidio srodnost sanskrta s latinskim i grčkim jezikom). Njemački romantičarski filozofi povezali su rezultate i domašaje poredbeno-povijesnih otkrića s temeljnom romantičarskom mišlju da jezik odražava duh jednoga naroda i jedne kulture.³

U Herderovu djelu *Traktat o podrijetlu jezika (Abhandlung über den Ursprung der Sprache)* iz 1772. iznosi se teza da čovjek posjeduje rudimentarnu sposobnost promišljanja koja je predstavljena sposobnošću i jasnoćom poimanja, tzv. *Besonnenheit*. Te čovjekove inherentne mentalne sposobnosti nužni su uvjeti razvoja govorenoga jezika. Humboldt par desetljeća kasnije odlazi korak dalje i stavlja naglasak na inherentnu kreativnu jezičnu sposobnost pojedinačnoga govornika – jezik je stalan proces i djelovanje (*enérgeia*), a ne dovršen proizvod (*érgon*). Makar se ova teza čini upravo kontrarnom u odnosu na strukturalistički primat statike i strukture, Humboldtova anticipacija strukturalizma ipak se skriva na jednom važnom mjestu – tzv. *innere Sprachform* predstavlja semantičko-gramatičku jezičnu strukturu koja se nameće materijalu govora. Ona je jednim dijelom univerzalna jer je integralni dio čovjekove mentalnosti, a psihičko jedinstvo čovječanstva postavlja se kao važna karakteristika

³ To je bilo razdoblje stvaranja nacionalnih država i konstituiranja nacionalnih identiteta, pa je uvriježena predrasuda toga doba bila da jednom narodu i kulturi pripada jedan jezik kao važno obilježje nacionalnoga identiteta.

univerzalnosti ljudske vrste (razlike na razini naroda i kulture jesu partikularne i površinske razlike). „However, we are also led to the more deeply rooted cause already mentioned: the creation of language is an innate necessity of humanity. It is not a mere external vehicle, designed to sustain social intercourse, but an indispensable factor for the development of human intellectual powers, culminating in the formulation of philosophical doctrine“ (Humboldt, 1972: 5). Misao i opažanje stječu, dakle, svoje konačno određenje i izrazivost samo kroz jezik. Ne treba mnogo naglašavati koliko je ta pretpostavka bliska Saussureovoj tezi o misli kao „amorfnj masi“ prije artikulacije u jeziku (Saussure, 2000: 179). Ujedno je ovo i teza umjerenog lingvističkog determinizma i relativizma.⁴ Ideja o *innere Sprachform* suštinski je ideja Kantova apriorizma (apriorna forma kojom se pomišlja i konstituira raznolikost u opažanju), samo što se dijelom razlikuje od jezika do jezika (pa tako i od naroda do naroda), pa se i poimanja svijeta (*Weltanschauung*) razlikuju među različitim narodima i kulturama. Ta će misao svoj krajnji i artikulirani oblik dobiti u Boas-Sapir-Whorfovoj hipotezi.⁵

2.2. Nerazdvojiva sprega jezičnoga i izvanjezičnoga svijeta

Glavna stvar, vezana uz predstrukturalističku misao, koja se odavde može izvući jest upravo ta nerazdvojiva sprega jezičnoga i izvanjezičnoga svijeta. Granice između tih dvaju „svjetova“ praktički ni ne postoje. Strukturalisti će na metodološkoj razini raskinuti tu međuuvjetovanost, premda će i dalje ostati suptilno izražena misao o jedinstvu, a poststrukturalistička kognitivna lingvistika konačno će artikulirano izraziti to jedinstvo. Općenito je u središtu razmatranja epistemičkih mutacija u lingvistici od predstrukturalizma do poststrukturalizma upravo veza između jezičnoga i izvanjezičnoga

4 Determinizam zato što jezik oblikuje i usmjerava misao (ipak umjereni jer nije riječ o nužnom i potpunom određenju i usmjeravanju kao u slučaju Whorfa), a relativizam zato što prezentna raznolikost jezika svijeta upućuje onda i na raznolikost poimanja svijeta.

5 Poznatijoj pod nazivom Sapir-Whorfova hipoteza. Međutim, kako je teško vjerovati da bi bez Boasa bilo Sapirove i Whorfove misli, preciznije je pretpostaviti teorijski kontinuitet između njihovih misli. Tako misli i Žic-Fuchs (2009).

svijeta te njihov ontološki status.

Kako bi se lakše dočarao problem odnosa između jezičnoga i izvanjezičnoga svijeta, u razmatranje vrijedi uvesti glavnu točku na kojoj se međusobno odjeljuju dvije glavne tradicije u tumačenju značenja (a tumačenje značenja nije ništa drugo nego tumačenje odnosa između jezika i svijeta). Riječ je o pitanju postojanja posredne kategorije između jezika i svijeta. Pojednostavljajući, postuliranje posredne kategorije između jezika i svijeta karakterizira teorije i pristupe čiji se razvoj ovdje razmatra u prvom planu. Negiranje postojanja te posredne kategorije karakterizira uglavnom formalističke i redukcionističke teorije i pristupe koji su se razvijali paralelno te u opoziciji spram prvih teorija i pristupa. Za njih su jezici nomenklature, a to je teza koju Saussure najviše napada. Spomenuta posredna kategorija između jezika i svijeta različito se tumačila unutar pluraliteta predstrukturalističkih, strukturalističkih i poststrukturalističkih teorija. Ugrubo se radi o nekoj misli u širem smislu, apriornoj formi koja organizira svijet, iz čega slijedi da svakom jeziku odgovara osebujna organizacija svijeta (Humboldtov *innere Sprachform*). Prema tome vrijedi gruba analogija sa Saussureovim označenim (*signifié*), tj. s mentalnom slikom, o čemu će uskoro detaljnije biti govora.⁶ U kognitivnoj lingvistici, kao krajnjem znanstvenom izrazu teorijskoga kontinuuma započetog u 19. stoljeću, koncept se definira na taj način – osebujna, unutar pojedinoga jezika, organizacija mnoštva percepata, strukturirano jedinstvo određenoga elementa ili elemenata u svijetu.⁷

6 Usp. „plan sadržaja“ (Škiljan, 1987). Valja upozoriti ipak da plan sadržaja i plan izraza (označeno i označitelj kod Saussurea) čine jedinstvo kao „lice i naličje jednog lista papira“ (Saussure, 2000) jednog jezičnog znaka, pa se time još više učvršćuje nemogućnost stvarnoga razgraničavanja jezika i svijeta ponajviše stoga što se, u strogom smislu, ni ne pretpostavlja „postojanje svijeta“ odvojenoga od jedinstvene refleksije unutar jezičnoga znaka.

7 Princip kognitivne lingvistike djeluje mnogo više empiristički nego što je to slučaj s njezinim pretečama. Ipak, i u njoj je uvelike očuvan apriorizam karakterističan za ove pristupe – sama moć organizacije mnoštva (percepata) u jedinstvo (koncept) nije ništa drugo nego nešto a priori. Međutim, to a priori je prazno i puka teorijska fikcija prije realizacije i primjene na iskustvo. Svaka sličnost s Kantom svakako nije slučajna.

3. Strukturalizam kao dovršena znanstvena misao

Na prvi se pogled čini da Saussureovim stupanjem na scenu dolazi do prekida s dotadašnjim filozofskim „naklapanjima“ o jeziku i da konačno kreće znanstvena misao. Međutim, Saussureovi stavovi samo su usustavljene i ponegdje na drugi način izražene misli lingvistâ-filozofâ prije njega. Misli se, prije svega, na spomenute mislioce predstrukturalističkoga perioda, ali i na Aristotela.⁸ Kao što je već spomenuto, Saussure je jezik izdvojio kao sustav i odvojio ga od ostalih fenomena za znanstveno istraživanje. To snažno odjeljivanje jezika od ostalih fenomena te postavljanje vrlo jasnih dihotomija (poput one između jezika i govora, sinkronije i dijakronije, forme i supstancije, itd.) bio je ceh koji se morao platiti da bi lingvistika sjela na pijedestal znanosti, odnosno da bi se mogla definirati kao autonomna znanost.⁹ To svakako sa sobom povlači antireferencijalizam (referent, neizostavan u logicizmu i kasnije u bihevizizmu, predstavlja izvanjsko tijelo za strukturalističku autonomnu lingvistiku koje nikako ne može biti njezinim predmetom).

S obzirom na svoju kompleksnost i složen kontekst unutar kojega je nastao, *Tečaj* biva djelom vrlo pogodnim za misinterpretacije. U središtu ovoga razmatranja bit će svakako Saussureovo tumačenje značenja koje je na tragu mentalizma romantičarskog tipa i koje najavljuje paradigmu kognitivne lingvistike, unatoč mjestima koje

8 Makar se velikog grčkog filozofa smatra jednim od teoretičara jezika kao nomenklature pa, shodno tome, pripadnikom druge tradicije u razvoju jezikoslovne misli, Aristotelovo razlikovanje potencije i akta uvelike podsjeća na Saussureovo razlikovanje jezika (*langue*) kao sustava čistih mogućnosti i njegova konkretnog ostvarenja u govornom aktu (*parole*).

9 Jasno, to ne znači da nije pozicionirana unutar jednog epistemičkog niza, tj. epistemičke hijerarhije. Njoj su tako nadređene semiologija (kao znanost o znakovima u društvu općenito) te socijalna i opća psihologija (time se naglasio društveni, ali povrh svega, psihički karakter jezičnoga znaka). Ovdje je jednako važno da je lingvistika samostalna unutar te hijerarhije, kao i to da ima psihologistički karakter. Psihologizam se, a ne logicizam, nametnuo kao važan epistemološki aspekt moderne opće lingvistike. Da je to slučaj bio s logicizmom (koji je snažno anti-psihologistički usmjeren), tada bi Fregea smatrali ocem moderne opće lingvistike (ovako je „samo“ otac moderne simboličke logike).

neoprezne čitatelje mogu ubijediti da je riječ o sasvim suprotnom stavu. U značaj i utjecaj *Tečaja* doista ne treba sumnjati – njegove su glavne ideje, kao što je vjerojatno poznato, implementirane u skoro svaku humanističku znanost.

Različite strukturalističke škole u lingvistici nakon Saussurea na sebi su svojstven način dalje razvijale strukturalnu lingvistiku. Istaknute škole poput Praške i Moskovskog lingvističkog kruga na najdosljedniji su način shvatile funkcionalističku koncepciju strukturalizma, dok je bilo i onih škola, poput glosematike danskog lingvиста Louisa Hjelmsleva, koje su nešto „zastranile“ u formalističkim tumačenjima strukturalne lingvistike, negirajući pri tom neke od temeljnih postulata koji se nalaze u *Tečaju*. Jedna od konzekvenci na tlu tumačenja značenja jest semička i komponencijalna analiza koja je značenje kao složen fenomen koji ovisi o vrijednosti jezičnoga znaka na razini cijeloga sustava tumačila na redukcionistički i atomistički način, ne zahvaćajući time sve značenjske nijanse koje, na kraju krajeva, uvijek proizlaze iz vrijednosti unutar sustava te konkretnoga ostvarenja u iskazu. Zato posebnu pažnju treba posvetiti karakteru jezičnoga znaka (odnosu između označitelja i označenog), jezičnoj vrijednosti i kontekstu kako se tumači u samom *Tečaju*.

3.1. Značenje, vrijednost, kontekst

Da je jezični znak jedinstvo označitelja (plana izraza, akustičke slike) i označenog (plana sadržaja, pojma), praktički je aksiom Saussureova *Tečaja* i moderne opće lingvistike. Oni su povezani kao lice i naličje jednog te istog papira, oba su mentalnoga karaktera (označitelj je nešto „materijalniji“), njihov je odnos arbitraran te na jedno označeno dolazi jedan označitelj. Ako je to doslovno tako, nije li onda i Saussureov jezik nomenklatura, koliko se god on protivio tome stavu? Jer, jedno ime (plan izraza) odgovara jednom pojmu (planu sadržaja), makar nema referenta. Ne, nikako, jer upravo taj pojam, tj. označeno ne predstavlja referent ili predmet u širem smislu, nego mentalnu organizaciju mnoštva elemenata iskustva, odnosno stvarnosti.¹⁰ Upravo se u njemu obuhvaća („kon-cipira“)

¹⁰ A elementi iskustva strukturiraju se na radikalno način, bez diskretnih granica među konceptima, tj. po principu „rodbinske sličnosti“. Usp. Wittgenstein (1998).

ono zahvaćeno („per-cipirano“) da bi se to izrazilo u glasovnoj formi. Jedinstvo te glasovne i misaone forme jest jezična forma u širem smislu koja se „bacila“ na nepregledan, nedostupan i nespoznatljiv svijet po sebi da ga strukturira, kategorizira, organizira i diskriminira, da načini od njega *strukturu*. To je najkraće opisana temeljna misao svakoga strukturalizma.

U ontološkom smislu, značenje u *Tečaju* pojava je koja nastaje svezom dviju spomenutih cjelina jezičnoga znaka. U tom je smislu i odnos između označitelja i označenog unutar jezičnoga znaka arbitraran, makar taj odnos u praksi funkcionira kao nužan.¹¹ Međutim, kako izdvojeni jezični znak sâm za sebe ne predstavlja ništa, s obzirom na to da on stječe svoj identitet tek u odnosu s drugim elementima cijeloga sustava i prema njima (druga dogma strukturalizma), pri tumačenju značenja ne možemo ostati na razini izoliranog jezičnog znaka. U pomoć treba pozvati sljedeći važan termin iz *Tečaja*, koji je uvjet mogućnosti značenja – vrijednost. To je najvažniji i najsporniji termin iz cijeloga *Tečaja*. Sâm Saussure upozorava kako do brkanja između značenja i vrijednosti lako može doći te pri tome nedvosmisleno izjednačuje značenje s označenim: „...ono je samo druga strana auditivne slike“ (Saussure, 2000: 181). No, odmah dalje nailazi se na sljedeće: „Ali, evo i paradoksalnog aspekta tog pitanja: s jedne nam se strane pojam javlja kao druga strana auditivne slike unutar znaka, a s druge, taj znak, to jest odnos koji povezuje ta dva elementa, i sâm je u istoj mjeri druga strana drugih jezičnih znakova“ (*ibid.*). Tu se otvara mjesto za uvođenje pojma jezične vrijednosti. Ona je, dakle, ono što proizlazi iz činjenice da su svi članovi sustava međusobno solidarni i da imaju svoj

Otuda važnost polisemije.

¹¹ Na dvosmislenost i nerazjašnjenost arbitrarosti jezičnoga znaka upozorava Benveniste (1975). Da ta veza nije nužna, teško bi se mogla pretpostaviti ikakva sinkronijska stabilnost, pa tako i komunikacijska funkcija. Glavna misao arbitrarosti jezičnoga znaka leži u tome da u njemu kao cjelini nema „prirodne“ povezanosti s elementom izvanjezičnoga univerzuma koji označava, pa tako ni „prirodne“ povezanosti između izraza i pojma. Drugim riječima, arbitrarost jezičnoga znaka i arbitrarna veza između označitelja i označenog unutar znaka ima tek ontološko značenje.

identitet po prisutnosti drugih znakova s kojim stoje u opozicijskom odnosu. Primjer s *ovcom* i *ovčetinom* u francuskom i engleskom rasyjetljuje stvari. U francuskom riječ *mouton* stoji i za *ovcu* i za *ovčetinu*. Međutim, u engleskom riječ *sheep* stoji za *ovcu*, a riječ *mutton* za *ovčetinu*. Dakle, franc. *mouton* može imati isto značenje kao i eng. *sheep*, ali i ne mora. Sve ovisi o kontekstu te se bez njega ne može utvrditi imaju li te riječi isto značenje ili ne, s obzirom na to da su različite vrijednosti. Objašnjavajući to, Saussure ne spominje kontekst, ali čim kaže: „Razlika u vrijednosti između *sheep* i *mouton* leži u tome što engleska riječ ima uz sebe drugi termin, a to nije slučaj s francuskom riječi“ (Saussure, 2000: 183), on se prešutno poziva na kontekst kao na mjesto unutar kojega je jedino moguće odrediti je li riječ o različitom ili istom značenju. Vrijednost, dakle, predstavlja ukupnost značenjskoga dosega pojedinoga jezičnoga znaka unutar sustava. To jedino može biti najtočnija definicija vrijednosti jer tumačeći je samo tako da proizlazi iz odnosa s drugim elementima sustava ne govori se ništa što bi ona zapravo bila, već se samo pokazuje odakle proizlazi.¹² Ona je uvjet mogućnosti značenja, tj. ona „pokreće“ značenje, odnosno omogućuje značenju (*signifié*) da izrazi svoj određeni aspekt (u kontekstu, *signification*).¹³ Tako imamo dvostruko tumačenje značenja u Saussurea – značenje kao *signifié* (označeno, mentalna slika) i značenje kao *signification* (aspekt označenoga u određenom kontekstu, u iskazu).¹⁴ Drugim riječima, Saussure je izrijekom mentalist i psihologist, ali prešutno kontekstualist u tumačenju značenja. Odavde i važnost Martineta za

12 Ovo je bilo vrijedno napomene jer se ne nailaze mjesta u Tečaju koja bi eksplicitno to kazala, unatoč važnosti te tvrdnje.

13 Govoreći o kontekstu uvijek govorimo o nekoj cjelini iskaza, dakle opet imamo međusobni odnos elemenata, samo ne u apstraktnom smislu još nepokrenutog jezičnog sustava (paradigmatski odnosi), već u konkretnom smislu kada jezični znakovi nisu nepokrenute mogućnosti „u praznom hodu“, nego funkcioniraju u punom smislu riječi (sintagmatski odnosi).

14 Ova distinkcija (između *signifié* i *signification*) može podsjetiti na Fregeovu distinkciju između značenja (*Bedeutung*) i smisla (*Sinn*). Doista, gruba analogija odgovara, ali ukoliko želimo biti precizni, utoliko ipak nećemo olako posezati za tom usporedbom (v. dio o formalizmu), kao što je to činio Mauro u svojoj egzegezi Tečaja.

funkcionalističke pristupe, jer je uvidio manjkavosti psihologističkoga tumačenja značenja, davši eksplicitno naglasak na kontekst (1982). Vrijedi ona Wittgensteinova: „Zbrke koje nas zaokupljaju nastaju kada jezik takoreći govori uprazno, a ne kad radi“ (Wittgenstein, 1998: 51).

3.2. Martinet i kasni Wittgenstein. Kontekstualno tumačenje značenja

Upravo Martinet predstavlja vrhunac funkcionalističkog pristupa u lingvistici. U njegovu strukturalističkom pristupu funkcija jezičnoga znaka stavljena je u samo središte razmatranja. Stojeći čvrsto na liniji obrane lingvistike kao autonomne znanosti, nije dopuštao upliv referenta u nauk o jeziku. Međutim, Martinet je i, za razliku od Saussurea, odbacivao mentalizam. Kod njega više nema „idealnog“ jezičnog znaka koji je jedinstvo izraza (akustičke slike) i mentalnog sadržaja (pojma u ontološkom smislu¹⁵), odnosno uopće nije pitanje značenja „što mislimo prilikom izricanja nečega“ (*signifié*), nego se značenje svodi na pitanje „što trebamo znati da bismo određeni izraz upotrijebili“ (*signification*). Kod Martineta je, dakle, na djelu potpuni i vidljivi pomak prema kontekstualnom tumačenju značenja, što je kod Saussurea još uvijek bilo samo prikriveno, pa zato i podložno svakojakim tumačenjima. Značenje riječi je njezina upotreba u određenom kontekstu – bitna je funkcija koju obnaša jezični znak u cjelini iskaza.¹⁶ Pretpostavljanje referenta kao usidrene i dane točke podrazumijevalo bi shvaćanje jezika kao nomenklature, što bi negiralo strukturalističko-funkcionalističku težnju za jezikom kao organizatorom iskustva (forme bačene da uobliču supstanciju),

15 Razmatranje pojma u tom je smislu bilo tradicionalno shvaćanje psihologističkog karaktera – pojam je misao o biti predmeta, ili misao o biti onoga o čemu mislimo. Martinet odbacuje takvo „ontologističko“ shvaćanje pojma, što je činila i moderna formalna logika.

16 Iz toga je vidljivo da strukturalistička paradigma nužno vodi kontekstualnom tumačenju značenja – ako svaki jezični znak za sebe ima svoju vrijednost i značenje u odnosu s drugim elementima sustava na paradigmatškoj osi (u metodološki pretpostavljenom virtualnom mnemoničkom nizu), onda isto tako tu vrijednost i značenje ostvaruje unutar „pokrenutog“ sustava, s drugim elementima konkretnog iskaza na sintagmatškoj osi (konkretni linearni diskurs).

ili Martinetovim riječima: „Ovakvo poimanje jezika kao repertoara temelji se na simplicističkoj ideji da je čitav svijet, još prije no što ljudi stvore viziju, raspoređen na savršeno različite kategorije predmeta, od kojih svaka nužno dobiva oznaku u svakom jeziku... Svakom jeziku odgovara u stvari posebna organizacija podataka iz iskustva. Naučiti drugi jezik ne znači staviti nove etikete na poznate predmete, nego znači naviknuti se drugačije analizirati ono što je predmetom jezičnih komunikacija“ (Martinet, 1982: 4, 5).

Na tom tragu stoji i kasni Wittgenstein, čija se *Filozofijska istraživanja* mogu s razlogom smatrati sustavnim manifestom kontekstualnog tumačenja značenja. Kod Wittgensteina referent „izmiče“ jednako kao i kod Martineta, pa nema ni diskretnih granica među pojmovima, odnosno ona se ustrojavaju po načelu „rodbinske sličnosti“ (neka su bliže temeljnom značenju ili ishodištu značenja, neka dalje). Također, nije točno da značenje čini naša misao o onome što želimo izraziti u akustičkoj formi (antimentalizam), već njega čini naša navika, tj. jezično ponašanje da u danom kontekstu upotrijebimo ovaj ili onaj izraz. Ono se ne da tumačiti¹⁷, ali se može zato naučiti obučavanjem (obuka u kontrastu spram objašnjavanja): „Ja sam također nagovijestio da se netko ravna prema putokazu samo utoliko što postoji jedna stalna upotreba, navika“ (Wittgenstein, 1998: 80). Drugim riječima, ono se zna kad nas nitko ne pita za nj, ali se ne zna kada ga trebamo objasniti.¹⁸ Ovakav bihevizizam razlikuje se od Bloomfieldova bihevizizma koji je ekstremno referencijalistički (kod potonjeg je ostenzija temelj učenja značenja nečega, za Wittgensteina je, dakako, to tek jedna jezična igra). Semantika se, dakle, bavi označavajućom aktivnošću, a ne već danim označenim, ne formom, nego funkcijom u određenom kontekstu: „Linguistic behaviour, not linguistic forms or meanings, is thus at the root of linguistic and semantic descriptions“ (Mauro, 1967: 47).

Ova antireferencijalistička i antimentalistička viđenja značenja

17 Makar se značenje nekog imena ponekad objašnjava ostenzijom (pokazivanjem na nositelja imena), ali to je specifičan slučaj.

18 Odnosno, zna se funkcija (jer se reproducira u komunikacijskom, govornom činu), ali se ne zna objasniti forma u kojoj se pojavljuje ta funkcija. Tako je slučaj kod većine društvenih običaja i institucija.

ostala su i dalje duboko unutar strukturalističke paradigme. To je naročito vidljivo u svojevrsnom Martinetovu odbacivanju semantike kao znanstvene lingvističke discipline jer se bavi „nejasnim“ terminom koji izmiče egzaktnom znanstvenom promatranju i proučavanju.¹⁹ Zato je ostao pri proučavanju jezika unutar sustava kao sustava čistih vrijednosti. Otuda aksiologija kao zamjena za semantiku koja bi se trebala baviti čistim jezičnim vrijednostima na sintagmatskoj i paradigmatskoj razini. Čini se da aksiologija nije bila dobro rješenje jer malo toga objašnjava (samo one elemente koji su „slabi“ i čija funkcija je uglavnom gramatička, tj. u kojoj se reflektiraju elementi iz unutarjezičnog univerzuma, a to su uglavnom neke zamjenice, veznici, prijedlozi...).

3.3. Sapirovi i Benvenisteov strukturalizam. Problem s lingvističkim relativizmom

Edward Sapir, američki lingvist i antropolog, predstavlja najvažniju pojavu na američkom, a i svjetskom lingvističkom tlu. On je usustavio i strukturirao lingvističku teoriju koju je anticipirao Boas, a koja je rezultat dugogodišnjih i minucioznih proučavanja amerindijanskih jezika čija se struktura u mnogočemu razlikuje od indoeuropskih jezika koji su dotad bili u žiži lingvističkih istraživanja. Utjecao je i na nelingvisti (po struci) Whorfa koji je razvio ovu teoriju do krajnjih konzekvencija. Kako je riječ o lingvističkom relativizmu, odnosno determinizmu, valja opet podsjetiti koliki je Humboldtov doprinos na tom polju. Međutim, Sapir je baratao i s mnoštvom empirijskih podataka te najvažnije – tezu o lingvističkom relativizmu ukotvio u strukturalističku paradigmu, sâm nesvjestan toga, a čini se da su toga bili nesvjesni i većina lingvistâ u 20. stoljeću i u Europi i u Sjevernoj Americi. Naime, sasvim nepravedno prema Sapirovi i cijeloj tradiciji američkih deskriptivista, američka je lingvistika postala sinonim za školu mišljenja koja počinje s Bloomfieldom i biheviorizmom te se nastavlja u Harrisovu i Hockettovu distribucionalizmu, a jedan od svojih izraza dobiva u prividno suprotstavljenom generativističkoj teoriji Noama Chomskog. Također, Bloomfieldov biheviorizam

¹⁹ Strukturalistička paradigma pretendira na pijedestal znanosti, pa se ne odriče egzaktnosti kao jamstva znanstvenosti. To, međutim, stvara probleme.

bivao je izjednačavan s (američkim) strukturalizmom, iako nema mnogo veze sa strukturalističkim postavkama. Prije svega, to je već vidljivo u spomenutoj tezi jezičnoga relativizma. Konkretnije, za Sapira je stvarnost u velikoj mjeri izgrađena nesvjesnim jezičnim navikama govorne zajednice. Drugim riječima, jezik daje oblik misli, u sosirovskom smislu, pa on nije zrcalo stvarnosti, nego oruđe kojim se ona konstituira.²⁰ Kao i u Saussurea, jezik je društvenoga karaktera, a ne individualnoga i biološkoga. Kako je jezik, dakle, društvena institucija, on funkcionira prema određenim obrascima građenima na način da je svaki njegov element solidaran s drugim te u toj opoziciji ima svoj identitet i vrijednost. S obzirom na to da pojedinac barata tim jezikom, tj. tom društvenom institucijom, on se (nesvjesno) pokorava njegovim kóдовima, odnosno cijeloj strukturi (izvlači iz *langue*, kao sinkronijski relativno stabilnog spektra mogućnosti, neki *parole*, kao aktualizaciju mogućnosti, jednako onako kako to čini glazbenik svirajući nešto po određenom notnom zapisu).²¹ Sapir ističe kako je neobično koliko smo često pod obmanom slobode uvjereni da činimo nešto po svojoj volji, a zapravo smo na takvo i takvo ponašanje prinuđeni strogom odanošću formama ponašanja koje smo internalizirali te koje uglavnom ne znamo objasniti.²² Individue, dakle, uglavnom prijanjaju uz funkciju, a malo njih je u stanju objasniti formu. U tome je primat funkcije nad formom jer ono što činimo jezikom činimo zbog njegove funkcije (komunikacijske u najširem smislu riječi), a ne forme koja je većini nepoznata.²³ Forma je sama sebi svrhom: „Forma živi dulje

20 Slikovito rečeno, razlika u poimanju jezika kao zrcala i jezika kao oruđa stoji u temelju opozicije između formalizma i funkcionalizma u najširem smislu.

21 Tu je sadržana zapravo temeljna misao Saussureova Tečaja da jezik nije funkcija govorećeg subjekta, već obrnuto – govoreći subjekt njime je determiniran kao bilo kojom drugom društvenom strukturom. Ostaje, naravno, problem objašnjavanja mogućnosti promjene.

22 V. dio o Wittgensteinu

23 U svrhu razjašnjenja, vrijede dvije analogije: Prvo, bojanje jaja za Uskrs – većina to čini, tj. pristaje uz funkciju, premda ne razumije formu – pisanice simboliziraju Kristovo uskrsnuće. Drugo, izlazak Sunca – svi su sigurni da će sljedeće jutro izaći Sunce, mada to ne bi svi astronomski znali objasniti. Tako je i s jezikom – svi se njime služe, odnosno koriste njegovu funkciju, makar samo manjina zna objasniti

od svojega pojmovnog sadržaja. Oboje se neprekidno mijenja, no u cjelini forma obično preostaje i kada je duh odletio ili promijenio svoju bit, racionalnu formu, formu koja je sama sebi svrhom – kako god nazvali tu težnju da zadržimo formalne razlike koje su jednom nastale – jednako je prirodna u životu jezika kao i zadržavanje načina ponašanja koji su odavno nadživjeli značenje koje su jednom imali“ (Sapir, 2013: 79).

Emile Benveniste, francuski strukturalist kojega se ne svrstava ni u jednu zasebnu strukturalističku lingvističku školu kao, primjerice, Martineta u funkcionalističku, stajao je na tragu lingvističkoga relativizma, kao i Sapir. To je isti onaj lingvistički relativizam koji je tako pompozno najavljen u romantičarskoj tradiciji, a koji je Saussure bojažljivo zagovarao spominjući misao kao „amorfnu masu“ prije otjelovljenja, odnosno oblikovanja u jeziku. Benveniste je nedvosmisleno objasnio pojmove relacije, forme, strukture i funkcije u strukturalnoj lingvistici. Pod tim se podrazumijeva strogo lučenje pozitivističkog pogleda na jezik od strukturalističkog – relacija nadomješta pojam činjenice, a holistički pristup atomistički. Središnje mjesto u holističkom pristupu ima upravo pojam strukture (a ne atomarnoga elementa): „...ono što formi daje karakter strukture jeste činjenica da sastavni delovi vrše izvesnu funkciju“ (Benveniste, 1975: 31). To znači da formu ne čini vezivanje atomarnih elemenata koji se mogu supstituirati s drugim elementima²⁴, već to da elementi vrše određenu funkciju (nose vrijednost i značenje) unutar cijeloga sistema i ovisno o njemu. Sukladno tome, jezik je oruđe, tj. instrument intersubjektivne komunikacije (koja predstavlja i predstavu svijeta i djelovanje): „Govor *re-produkuje* stvarnost. Ovo valja razumeti na najbukvalniji način: stvarnost je proizvedena iznova posredstvom jezika“ (Benveniste, 1975: 33). To reproduciranje stvarnosti jezikom vrši se na način podvrgavanja njegovoj vlastitoj organizaciji (misao je raščlanjena shodno izvjesnoj lingvističkoj shemi). Tu se vidi velika bliskost sa Sapirovim shvaćanjima, a koja postaje vrlo izvjesna u njegovu formu.

²⁴ To bi bila karakteristika sintaktocentričnih pristupa koji su mahom formalističko-pozitivistički (najbolji primjer za to je distribucionalizam Zelliga Harrisa).

Benvenisteovu tumačenju Aristotelovih kategorija koje je veliki grčki mislilac odredio kao opća određenja bića (ona koja su predikabilna jednom predmetu, u terminima aristotelovske logike). Prema Benvenisteu, riječ je o kategorijama grčkoga jezika Aristotelova vremena: „Mislio je da definiše attribute predmeta, a postavio je samo lingvistička bića: zahvaljujući svojim vlastitim kategorijama, jezik omogućuje da se ona raspoznaju i da se specifikuju“ (Benveniste, 1975: 76). Konačno, zaključak je u duhu strukturalističkog jezičnog relativizma da kada se nastoji doprijeti do pravih okvira misli, dopire se tek do kategorijâ jezika. Naravno, tu problemima nije kraj – ako su kategorije, koje su trebale vrijediti kao opća određenja bića, tek projekcija jezičnoga stanja, onda ima onoliko kategorijâ koliko ima i raspoznatljivo različitih jezičnih sutava. Može li se onda doprijeti do ikakvog znanja o svijetu, o samim stvarima i bićima u njemu bez jezika kao oruđa? Kako su onda prijevodi mogući ako svaki jezik posjeduje sebi svojstven *Weltanschauung*? Prema Benvenisteu, te su kategorije ujedno inventar svojstava pripisivih određenom predmetu te popis *a priori* danih koncepata koji strukturiraju iskustvo – imaju ontologički karakter ili – preciznije – ontolingvistički karakter. To znači da stvari i bića kao takvi u svijetu imaju ona svojstva koja im pripíše određeni jezični okvir jer do drugih svojstava (to bi bila „svojstva po sebi“ ili „svojstva stvari po sebi“) ne možemo doprijeti. Ontolingvistika kao epistemologija.

Teza o lingvističkom relativizmu i ontološkom smislu jezika ozbiljno je poljuljala vjeru u postojanje univerzalnih struktura u jeziku. Mišljenje da svaki jezik sadrži osebujni *Weltanschauung* lako završi u ekstremnom relativizmu koji bi poricao i mogućnosti prevođenja te bi zatvorio jezične zajednice u autarkični partikularitet, pa bi se univerzalna humanistička misao u tom smislu pokazala uzaludnom. Ipak, poznato je da Humboldt, kao središnji mislilac *Weltanschauunga*, nije poricao postojanje univerzalnih struktura, a to nije bio slučaj ni s antropologom Boasom koji je najjače utjecao na Sapirovu misao. Ono što je najvažnije napomenuti jest to da je u temelju i Humboldtove i Boasove misli (a prešutno i u misli deklariranih strukturalista) bila univerzalistička Kantova filozofija čiji je temeljni epistemološki stav bio da su mentalne kategorije

nametnute osjetilnim doživljajima. Novokantovstvo, kojemu kao teorijskoj tradiciji pripada Boas, amalgamiralo je Kantovu ideju o inherentnim konceptualnim strukturama koje su nametnute iskustvu te romantičarsku ideju da postoje razlike između konceptualnih struktura, što dovodi do kulturnih, rasnih i nacionalnih različitosti.²⁵ Ne treba nikako zaboraviti da su te pretpostavljene razlike između konceptualnih struktura tek djelomične – romantičari, kao što je već spomenuto, gledali su na *innere Sprachform* kao na dijelom nešto univerzalno, a dijelom kao partikularno. Antropolog Boas bio je svjestan, Sapir još i više, o Whorfu da se i ne govori, kako se jezici svijeta međusobno razlikuju, a prema tome i pogledi na svijet. Ipak, poricao je determinističko ili ekstremno relativističko gledište kako jezične kategorije nužno određuju ljudsku misao, odnosno pogled na svijet. Smatrao je da takvom determinizmu nema mjesta jer jezična raznolikost počiva na slobodi odabira oblika kojim se želi izraziti misao²⁶ (temeljne konceptualne strukture jesu univerzalne). Razlike nisu suštinski kognitivne, nego su odraz različite usredotočenosti kulturâ, što se najviše vidi u leksiku, ali se odražava i na morfosintaktičkoj razini. Druga je stvar to što jezične klasifikacije, jer su internalizirane, djeluju nesvjesno i automatski, što je detaljnije razradio Sapir (prianjanje uz funkciju, a ne formu), pa djeluju prinudno. Ili zaključno, opet Benvenisteovim riječima: „Nijedan tip jezika ne može sâm od sebe ni da pomaže ni da sprečava aktivnost duha. Polet misli je mnogo više vezan za ljudske sposobnosti, za opšte uslove kulture, za organizaciju društva, nego za osobenu prirodu jezika. Ali mogućnost misli vezana je za sposobnost i dar govora zato što je jezik struktura uobličena značenjem, a misliti je rukovati se znacima jezika“ (Benveniste, 1975: 79).

25 Kantov univerzalistički nazor te romantičarski umjereni partikularistički nazor izviru iz različitih društveno-političkih okolnosti unutar kojih su živjeli i djelovali – Kant je bio pod snažnim utjecajem univerzalističkoga duha prosvjetiteljstva, a romantičari pod snažnim utjecajem nacionalne ideologije u vrijeme kada su nicali nacionalne države.

26 Vjerojatno u nekoj fiktivnoj, pretpostavljenoj preddiskurzivnoj fazi.

4. Poststrukturalizam u lingvistici²⁷

Pod poststrukturalizmom u lingvistici misli se prije svega na paradigmu kognitivne lingvistike kao eklektičkoga izdanka strukturalizma i dosega moderne kognitivne znanosti. Kognitivistička paradigma u lingvistici ne predstavlja samo vezivanje lingvistike unutar interdisciplinarne kognitivne znanosti, već predstavlja i jednu određenu teorijsku paradigmu koja je legitimni nasljednik strukturalizma. U ranim fazama jezikoslovne misli, u tzv. predstrukturalističkom periodu, te u samom strukturalizmu upravo je odnos između jezika, svijeta i spoznaje bio središte teorijske preokupacije. Ta teorijska preokupacija jezikom u odnosu na svijet i jezikom u odnosu prema umu (spoznaji) dobila je svoj završetak u kognitivnoj lingvistici koju su zaokružili i dosezi empirijskih znanstvenih disciplina kao što su fizička i kulturna antropologija, neuroznanost, psihologija, itd. Ipak, direktni i najvažniji utjecaj na nastanak i razvoj kognitivne lingvistike imala je Boas-Sapir-Whorfova hipoteza s pratećom tezom kulturnoga relativizma. Kognitivna lingvistika tako je amalgam strukturalizma i empirijskih znanosti. Ona je heterogeni funkcionalistički pristup promatranju jezika koji puno manje izbjegava empirijske uvide (kao što su Boas, Sapir i Whorf bili puno više empiričari nego europski strukturalisti), a puno je više primjenjiva za istraživanje kulturno-antropoloških specifičnosti, pa i ideologije koja se prenosi jezikom.

4.1. Rekontekstualizirajući pristup

Strukturalizam se oformio u opoziciji prema predstrukturalističkim mislima o jeziku na način da je uveo za znanost potrebne dihotomije, nedvosmisleno definirao predmet bavljenja te odbacio fluidnost granica između jezika i svijeta, društvenog i individualnog, paradigmatskog i sintagmatskog. Zbog potrebe za autonomnošću

²⁷ Značenje riječi „poststrukturalizam“ u ovom kontekstu ne treba izjednačavati sa značenjem te iste riječi u nekom drugom kontekstu gdje je poststrukturalizam, prije svega, teorijski izdanak, nastavak i negacija strukturalističkoga gledišta i metode u teoriji književnosti, filozofiji u užem smislu, kulturnoj teoriji i tsl. Ovdje prefiks „post-“, ima ponajviše ulogu da izrazi kontinuitet teorije u lingvistici koja je prevaziđena na način da je nastavljena.

lingvistike kao znanosti mnoštvo već spomenutih dihotomija predstavljalo je otvorena vrata za nedorečenosti i pogrešne interpretacije. Najveća nedorečenost u sosirovskoj lingvistici bila je u vezi odnosa između društvenoga i individualnoga (jezik kao sustav sa svojim društvenim karakterom te govor kao individualan čin opet u krajnjoj instanci podređen kolektivnom, nesvjesnom pravilu). Slična distinkcija (ali bez socijalne dimenzije) postoji i kod Chomskog, što će uskoro biti spomenuto. Nejasnoće i znanstvena nedorečenost sosirovskih pristupa (s izuzetkom minucioznih kontekstualnih razmatranja Martineta i Wittgensteina koja nisu ni smatrana strukturalističkima u pravom smislu) jedan su od uzrokâ napuštanja socijalnih pristupa – Chomsky je nedvosmisleno jezik odredio kao biološku datost, individualni generativni postupak nativističkoga karaktera. Kognitivna lingvistika vraća u središte razmatranja problem značenja koji je zanemaren u sintaktocentričnim i formalno-semantičkim pristupima.²⁸ I za razliku od strukturalizma, u njoj je jasno na djelu dijalektički, nerazmrsivi odnos između *langue* i *parole*. Rekontekstualizacija lingvistike ovdje podrazumijeva povratak socijalne dimenzije jeziku kao predmetu znanstvene djelatnosti, što je odbačeno u generativizmu, te dinamizaciju glavnih sastavnica jezika (najviše se misli na oformljivanje značenja), čemu je pridani statičan karakter u strukturalizmu. S druge strane, teško je reći da je išta u kognitivnoj lingvistici novo osim razrađene teorije konceptualnih metafora i metonimija – ostali se uvidi uglavnom svode na filozofske pretpostavke o biti jezika te kulturno-antropološke teorije o vezi jezika i kulture, odnosno uvjetovanosti mišljenja i poimanja svijeta određenim jezikom i kulturom.

28 Poznavati nastanak, glavne postavke i razvoj transformacijsko-generativne gramatike Noama Chomskog ključno je za razumijevanje konteksta u kojemu nastaje kognitivna lingvistika. Ovdje ipak treba razmotriti temelje kognitivne lingvistike prije svega kao nastavak, a ujedno i „afirmirajuću negaciju“ strukturalizma koji je suštinski funkcionalizam (vrijednost i značenje kao „jezične funkcije“, a ta je funkcija u KL opet u središtu), unatoč formalističkim zastranjenjima koja će uskoro biti spomenuta.

4.2. Osnovna obilježja tumačenja značenja u kognitivnoj lingvistici

S obzirom na to da je riječ o heterogenom teorijskom pristupu koji se može promatrati kroz prizmu više lingvistâ koji su doajeni u ovom području, za ovu se svrhu dovoljno ograničiti na neka osnovna obilježja tumačenja značenja, oko čega se slažu svi kognitivni lingvisti.²⁹ Značenje je perspektivističko, što znači da se njime samo ne tumači pojava, već se ista oblikuje (ta je teza već sadržana u romantičarâ, američkih deskriptivista i Benvenistea) na način da se prikazuje iz različitoga kuta gledanja. Ono je dinamično i promjenjivo (opet stara i poznata teza) te se njegove strukture organiziraju po načelu „rodbinske sličnosti“ (Wittgensteinova teza). Njegova je narav enciklopedijska, što znači da uključuje brojne faktore, pa i subjektivne koji ga strukturiraju (naglasak je i na konotativnoj dimenziji značenja) – proizlazi iz stalne interakcije sa svijetom, čime se naglašava nerazdvojivost jezičnog i izvanjezičnog svijeta. Konačno, kognitivni lingvisti tumače značenje kontekstualno kao Martinet i Wittgenstein. Dakle, navedena određenja tumačenja značenja nisu ništa naročito novo u lingvistici. Ipak, kognitivna lingvistika donosi sustavan i znanstveno artikuliran pregled jednog važnog fenomena značenja koji prije nije uopće ili je bio slabo problematiziran – konceptualne metafore i metonimije. Prema Lakoffu i Johnsonu (1980), naše je mišljenje bitno metaforično, što znači da počiva na preslikavanju između ishodišne i ciljne domene na način da prema obilježjima ishodišne domene nastojimo razumjeti ciljnu domenu (primjerice, „ljubav“ se pokušava razumjeti kroz prizmu „rata“ – *Osvojio je voljenu djevojku*). To preslikavanje počiva na empirijski uočenim podudarnostima između vođenja ljubavi i vođenja rata.

29 Danas su najveća imena u tom polju Lakoff, Langacker i Taylor. Čak se i prvo izdavanje Lakoffove *Women, Fire and Dangerous Things* 1987. godine uzima kao „početak“ kognitivne lingvistike. Jasno da se u ozbiljnim razmatranjima takvi „počeci“, određeni jednom godinom, ne mogu uzeti kao relevantni jer nastanak jedne teorije jest dugogodišnji kontinuirani proces, koji je u ovom slučaju započeo u prvim obrisima i puno prije – još otkako se Lakoff odalečio od Chomskog s tezom o semantičkim primitivima te otkako je Fillmore razvio teoriju dubinskih padeža semantičke prirode.

Postoje temeljne domene prema kojima se nastoje razumjeti sve ili skoro sve ostale domene, a jedna od njih je prostor. Naravno, ovo je odveć složena lingvistička tema pa njezinu većem problematiziranju ovdje ipak nema mjesta.³⁰

4.3. Pobjeda kognitivističke paradigme?

Postavlja se opravdano pitanje je li kognitivistička paradigma odnijela teorijsku pobjedu. Nekako je nemoguće na to pitanje jednoznačno odgovoriti jer je također nemoguće govoriti o epistemičkom singularitetu, naročito u današnje vrijeme. Glede protustava spram generativističke teorije može se govoriti o pobjedi kognitivne lingvistike čije je mjesto ojačano i njezinim mjestom unutar interdisciplinarnе kognitivne znanosti. Međutim, nemoguće je govoriti o tome da je kognitivna lingvistika izvojevala pobjedu u lingvistici kao takvoj jer se lingvistika danas sastoji od bezbroj teorijskih pravaca često rubno povezanih s drugim društvenim i humanističkim disciplinama, a nerijetko i prirodnim, da se ne može uopće govoriti o jedinstvenosti lingvistike i jedne njezine teorijske paradigme. Točnije, uopće se ne može govoriti o paradigmatičnosti lingvistike, već samo o njezinoj dijalektaliziranosti.³¹ Nadalje, kognitivna lingvistika je svojevrsni teorijski amalgam, kao što je već spomenuto. Taj teorijski amalgam obuhvaća ne samo spoj različitih znanstvenih teorija graničnih disciplina poput kulturne antropologije i neuroznanosti, nego i spoj različitih lingvističkih teorija i ogranaka poput romantičarskog jezičnog relativizma, relativističkog pristupa američkoga deskriptivizma, strukturalističke i funkcionalističke lingvistike, itd. Već je rečeno da su te teorije u teorijskom kontinuitetu

30 U konačnici se razumijevanje svijeta kroz konceptualne metafore, domene značenja i predodžbene sheme svodi na kantovski pristup tumačenja spoznaje i biti stvarnosti. Može se reći da je kognitivna lingvistika u velikoj mjeri građena (prešutno) na pretpostavkama Kantove ontologije i epistemologije. O tome valja napisati zaseban rad.

31 Pojam dijalektalizacije lingvistike vezan je uz tezu da je lingvistika heterotopijska i politopijska znanost, tj. da se ostvaruje u dodiru s više drugih znanstvenih disciplina (poput sociologije, psihologije, neuroznanosti, kibernetike, teorije informacija, itd.). Ovakav epistemološki rasplet ipak nije predmetom interesa ovoga rada.

koji i završava u poststrukturalističkoj kognitivnoj lingvistici. Kazati da je riječ o teorijskom amalgamu znači, dakle, reći da je kognitivna lingvistika apsorbirala u sebe više raznih, ali dubinski srodnih teorija, pogleda i perspektiva. Zato se njezin pogled i može okarakterizirati kao holistički. Prema kognitivnim lingvistima u jeziku se reflektira pluralitet ljudskih aktivnosti koje nemaju samo kulturne izvore. Jezična upotreba tako prevazilazi okvire samoga jezika, pa je potrebno u proučavanje uključiti i prividno izvanjezične faktore poput povijesti, kulture, ideologije, određenoga mentaliteta i sl. Shodno tome, interdisciplinarni pristup je nužnost – uključuju se znanja ostalih kognitivnih znanosti te znanja povijesti, kulturologije, teorije informacijâ, sociologije, etnologije, itd. Primjerice, kako jezični obrasci, najviše oni na leksičko-semantičkoj razini u užem smislu, „kanaliziraju“ misao te usmjeravaju mišljenje pa i stvaraju ono što se naziva „common sense“, to su sve pitanja na koja poneke odgovore može uputiti kognitivna lingvistika jer je njezin pristup baziran na interakciji i dinamici između subjekta (govorećeg) i objekta (svijeta koji je bez subjektivnog, odnosno subjektova kognitivnog upliva kroz jezik nedostupan).³² Makar u težnji da se isprofilira kao stroga empirijska znanost, kognitivna lingvistika ne može apstrahirati od

32 Time se hoće reći da je naša spoznaja svijeta onakvom kakvom je konstituirana naš kognitivni aparat (ovdje je prije svega riječ o jeziku), tj. kategorije svijeta jesu one kategorije koje smo sami stavili u njega. Spoznajni proces nije samo karakteristika znanosti i teorije, već se na istom principu baziraju i tzv. pučke taksonomije – uvođenje diskontinuiteta u kontinuitet. Objektivistička metafizika po kojoj je moguća spoznaja svijeta po sebi te koja nalaže nezavisnost metafizike od epistemologije ovdje se odbacuje. Primjerice, Lakoff (1987) je veoma kritičan prema Quineu jer je potonji veoma optimističan glede toga da nam znanost (ona se isto izražava u jeziku) daje ontološku obavezu – njezina je klasifikacija ona istinska klasifikacija koja postoji u prirodi. Prema Lakoffu to ne drži vodu jer već i sama kulturno-antropološka istraživanja upućuju na različitost klasifikacijâ među kulturama (svaka takva klasifikacija neka je vrsta, ako ne baš znanstvenog, a ono svakako spoznajnoga sistema). Stoga je indikativan naslov Lakoffove knjige *Women, Fire, and Dangerous Things* – upućuje na jednu od imenskih klasifikacija u australskom aboridžinskom jeziku djirbal, koja je podosta neobična zapadnom obliku misli. Pitanje je, ne naravno samo zbog ove klasifikacije, kako bi se znanost razvila da su je razvili govornici djirbala ili sličnog jezika. Sličan je problem razmatrao i Whorf (1973). Opet ostaje pitanje postojanja univerzalnih struktura.

svojih temelja, a oni su njemačka klasična filozofija i romantičarska filozofija jezika te njihovi daljnji nasljednici u vidu novokantovskih strujanja u antropologiji te, naravno, strukturalizam. Zato kognitivna lingvistika balansira između teorijske tradicije, često okarakterizirane kao filozofske i „neznanstvene“, i trendova u suvremenoj znanosti k strogoj empiričnosti i egzaktnosti. Njezini dosezi na području socijalnoga života često bivaju zamaskirani opće prihvaćenim metodološkim individualizmom u neuroznanosti. To su problemi koji imaju i praktične implikacije. Najizglednije rješenje tog problema može se naći u stvaranju užih veza između epistemološkog relativizma kognitivne lingvistike te kritičke lingvistike koja se primjenjuje na analizu svih diskurzivnih formi u socijalnom životu.

5. Formalizam u opoziciji

Nasuprot funkcionalističkim pristupima razvijali su se formalistički koji, u svojoj prvoj fazi, nisu uspjeli osamostaliti lingvistiku kao autonomnu znanost, što je pošlo za rukom funkcionalistima, odnosno strukturalistu Saussureu.³³ Formalizam u lingvistici podrazumijeva spektar teorijâ o jeziku koje nastoje prikazati jezične strukture na način da se što više apstrahira od njegove funkcionalnosti i da se stavi naglasak na građi. Drugim riječima, značenje, odnosno semantika u formalističkim pristupima uglavnom se zanemaruje ili se pristupa redukcioniški (što obično podrazumijeva referencijalističku teoriju značenja). Glavnu ulogu u ovim pristupima igra sintaksa. Lakoff to dobro objašnjava: „The idea that natural language syntax is independent of semantics derives from the attempt to impose the structure of mathematical logic on

33 Pitanje je je li uopće bila intencija formalistâ osamostaliti lingvistiku kao znanost. Sudeći po tome da je u svojim počecima njihovo razmatranje jezika uglavnom bilo povezano s formalnom logikom i matematikom (Frege), ne promišlja se jezik kao sustav koji bi sâm bio predmetom spoznaje, već ga se ukotvljuje u simbolički opis koji bi tek bio organonom znanstvene spoznaje. Naravno, preduvjet je da bude akribičan te da se poštuje njegova logička gramatika jer u protivnom nastaju problemi od kojih je veliki dio njih filozofske prirode. U empirijskim jezikoslovnim istraživanjima, mladogramatičari se pak nisu uspjeli nadići iznad jezičnih posebnosti da bi istoga promatrali na opći i apstraktan način.

the study of human language and human thought in general“ (Lakoff, 1987: 225). Formalistički pristupi bliski su pozitivizmu (činjenica, a ne relacija; usp. Benveniste), što se najviše vidi u mladogramatičarâ i u američkih bihevorista i distribucionalista. Čak i Chomsky, koji obrće paradigmu od bihevorističkoga materijalizma prema mentalističkom idealizmu, ostaje na tragu formalizma jer ne mijenja metodu kojom pristupa analizi jezičnih cjelina. Nadalje, za formaliste je jezik nomenklatura, dapače, takav oblik nomenklature koji je podložen preciznom i egzaktnom proučavanju s jasnim granicama među njegovim entitetima. Jezik je tu „leća“ ili „zrcalo“ u objektivni svijet, a ne oruđe kojim se svijet stavlja u kategorije i kojim se organizira sva stvarnost. Kao što je već spomenuto, semantika je uglavnom u drugom planu jer mnoge njezine sfere nisu dostupne egzaktnom izučavanju. Mauro (1967) to naziva semantičkim skepticizmom – značenje je neuhvatljiva stvar (a ne da ne postoji), a lingvistika se jedino ima baviti vanjskim deskripcijama jezika i jezičnoga ponašanja. Razvoj formalističke lingvistike odvijao se u opoziciji spram funkcionalističke te se i danas jasno mogu lučiti škole koje inkliniraju jednom ili drugom teorijskom pravcu. Odabir epistemologije znači ujedno i odabir jedne lingvistike. Hoće li se prihvatiti redukcionistički, sintaktocentrični, atomistički i nomenklaturistički pristup ili onaj koji uzima u obzir više aspekata, dakle holistički i konceptualistički, ovisi o tome na koji se način gleda na jezik, odnosno ovisi o filozofiji jezika koju će tko uzeti kao relevantniju i plauzibilniju.

5.1. Frege i logicizam³⁴

Njemački logičar Gottlob Frege, koji se bavio ponajviše filozofijom matematike i samom matematikom, smatra se uglavnom ocem moderne logike. Ipak, on je jedan od najvećih mislilaca o jeziku čija je teorija jezika mogla, da su znanstveni trendovi tada bili drugačiji,

³⁴ Formalizam u ovom kontekstu ima sasvim drugačije značenje nego onaj pojam formalizma u filozofiji matematike čiji je protivnik bio upravo Frege. Ovdje se pod formalizmom misli samo pristupanje jeziku, ne nikako i smjer u filozofiji matematike koji je bio oprečan Fregeovu logicizmu. Također nema ni sličnosti s formalizmom u teoriji književnosti.

postati kamenom temeljcem opće moderne lingvistike. Kako se za to mjesto izborio jedan sasvim drugačiji, strukturalističko-funkcionalistički, Saussureov pristup, Frege je ostao tek filozofom jezika, ali prije svega logičarom, a ne lingvistom.³⁵ Frege je smatrao kako se aritmetika dâ izvesti iz samorazumljive prirode logike. Taj nazor se naziva logicizmom koji u filozofiji jezika predstavlja usmjerenje da se rečenice prirodnoga jezika daju formalno prikazati jezikom moderne formalne logike koja se ujedno i osamostalila od predrasudâ aristotelovske silogistike. Veći naglasak na tome su imali logički pozitivisti – filozofi Bečkoga kruga. Premda je veću pažnju posvećivao matematici, Frege u svojim spisima iznosi određenu filozofiju jezika, a sintaktičkom se razinom bavio na posebno detaljan način, što je vidljivo i u temeljnom spisu za semantiku *O smislu i značenju* (*Über Sinn und Bedeutung*). Glavna je Fregeova semantička teza iz tog spisa da je značenje neke riječi sâm predmet na koji se ta riječ odnosi (referira) – referencijalizam.³⁶ Smisao je pak način danosti toga referenta – u poznatom primjeru sa zvijezdom Večernjačom i zvijezdom Danicom jasno se razlučuje to razlikovanje: „Značenje izraza *Večernjača* i *Danica* bilo bi isto, ali ne bi bio isti i njihov smisao“ (Frege, 1995: 168). Hoće, dakle, reći da je isti referent dan u različitim okolnostima, tj. u različitim okolnostima samoga promatranja toga referenta. Taj smisao nije nipošto nešto subjektivno, neki oblik predodžbe, nego objektivna danost neovisna o subjektu. U tome se vidi Fregeov antipsihologizam – ispitivanje mišljenja nije isto što i ispitivanje sadržaja misli jer je potonje neovisno o mišljenju kao

35 Interesantno je da se na studijima lingvistike Fregeovo ime uopće skoro ne spominje ili ga se tumači krajnje površno. Saussure, naprotiv, biva neizostavnim imenom skoro na svakom lingvističkom kolegiju. Zbog toga se stječe pogrešan dojam da Saussure nije filozof jezika nego znanstvenik (jer je u terminima jedne paradigme emancipirao lingvistiku kao autonomnu znanost od filozofskih okvira u kojima se dotad razvijala). Nema nikakvoga razloga da se Saussure ne smatra ujedno i filozofom jezika ako se već time smatra Frege. Naročito za to nema nikakvog razloga poznavajući okolnosti da su brojne znanstvene lingvističke teorije, formalističke provenijencije, upravo baštinile Fregea i logički pozitivizam.

36 Na drugačiji način Frege razmatra značenje cijele rečenice (istinosna vrijednost). Makar se time posebno detaljno bavio u istom spisu, ovdje nema mjesta za detaljniju razradu Fregeove semantike rečenice.

psihološkom procesu gdje se zbivaju subjektivne predodžbe potpuno nevažne za konstituiranje spoznaje i za logiku.³⁷ Rani Wittgenstein (1960) tumači značenje slično kao i Frege. Opravdano pitanje i prigovor koji se može dati ovakvom (referencijalističkom) tumačenju značenja jest kolika je eksplanatorna snaga toga tumačenja, tj. koliko je jedno takvo tumačenje dalekosežno. S obzirom na to da je malo jezičnih entiteta za koje se može reći nedvosmisleno da jasno referiraju na određeni predmet, čini se da je ovakvo tumačenje značenja primjenjivo samo u veoma uskoj sferi.³⁸

5.2. Logički pozitivizam i utjecaj na bihevizizam. Bihevizizam i distribucionalizam

Zahvaljujući ponajviše Fregeu, moderna matematička logika nametnula se u značajnom dijelu epistemoloških strujanja u svijetu u prvoj polovici 20. stoljeća, naročito na anglosaksonskom području (više zbog Russellova utjecaja), makar ne treba zanemariti i utjecaj s njemačkog govornog područja kojemu je sâm Frege pripadao, a kojemu su pripadali i Wittgenstein te mislioci Bečkoga kruga. Epistemološka struja filozofâ Bečkoga kruga naziva se logičkim pozitivizmom, koji karakterizira davanje primata empirijskoj spoznaji, a koja podliježe verifikacionizmu te za koju je organon matematička logika. S obzirom na snažan naglasak na korištenju jezika s ciljem otklanjanja višetisućljetnih filozofskih začkoljica, ova je struja svakako imala svoju lingvističku teoriju, iako se njezini pripadnici nisu nazivali lingvistima, kao što su se to nazivali strukturalisti.³⁹ Pristup logičkih

37 Stoga je pogrešna Maurova (2000) usporedba Fregea i Saussurea u komentaru uz Tečaj – njih dvojica ne mogu stajati na istom tragu glede razlikovanja smisla i značenja (kod Saussurea *signification* i *signifié*) baš zato što kod Fregea ti pojmovi nemaju psihologistički karakter, dok je kod Saussurea to izrazito naglašeno, u svakom njegovu tumačenju jezičnoga znaka i značenja.

38 To bi mogla biti znanstvena sfera, iako je i to sporno – Frege je dijelom bio svjestan toga, pa je i kazao da njegov *Begriffsschrift* sa svojim strogim standardima biva primjeren samo egzaktnim znanostima, čime se, naravno, ne negira postojanje i relevantnost drugih oblika jezika poput pjesničkoga, ali takvim jezicima nije mjesto u znanstvenoj spoznaji, tj. ne mogu služiti kao organon znanosti. Više o tome u Švob (1992).

39 To je vrhunac rane analitičke filozofije. Vezano uz nju valja upozoriti na jedan

pozitivista u najširem smislu naziva se verifikacionizmom (u jeziku to upravo znači da se značenje iskaza o svijetu svodi na njegovu istinosnu vrijednost). Znanstveni diskurs trebao bi udovoljavati tim pozitivističkim zahtjevima koji su anticipirani i u Wittgensteinovu *Tractatusu*. Stavovi pak estetike i etike, odnosno same filozofije u tradicionalnom smislu riječi predstavljaju tako atavizam prošlosti koji se u smislenom znanstvenom diskursu može odbaciti jer se njihovi stavovi ne mogu verificirati.⁴⁰

Stavovi filozofije logičkoga pozitivizma snažno su utjecali na bihevoriste u SAD-u, prije svega na Leonarda Bloomfielda. S obzirom na to da su bihevoristi prije svega predstavljali ogranak u (empirijskoj) psihologiji, koristili su pozitivističke ideje u proučavanju čovjekova ponašanja, a jedno od tih ponašanja je i jezično ponašanje. Za Bloomfielda lingvistika je grana psihologije, odnosno pozitivističke grane psihologije – bihevorističke psihologije

učestali terminološki problem – zbog naglaska na jeziku i jezičnoj analizi nerijetko se filozofija jezika izjednačava s analitičkom tradicijom, što je vrlo nepravedno spram brojnih filozofija u povijesti filozofije koje su se bavile sustavnim promišljanjem jezika, a koje se u dosta velikoj mjeri spominju i u ovom radu. Kako bi se otklonio taj terminološki nesporazum, treba naglasiti da je filozofija jezika puno širi termin od analitičke filozofije jezika koja je, između ostaloga, više jezična filozofija nego filozofija jezika. To znači da njoj nije toliko predmet filozofskoga promišljanja sâm jezik, nego jezik više funkcionira kao organon kojim se pristupa filozofskim problemima, u ovoj tradiciji uglavnom s ciljem redukcije tih problema na puke jezične (sintaktičke i semantičke) probleme.

⁴⁰ Rani Wittgenstein (1960) jako je zanimljiv po tom pitanju. Tumačeći takav „savršeni“ jezik u *Tractatusu*, kazao je kako su njegove smislene propozicije one koje se mogu izreći jasno te kao takve imaju smisla (zna se na što se odnose u svijetu). Ostali pak stavovi jesu stavovi filozofije u tradicionalnom smislu (jer je za njega filozofija „aktivnost“ u analizi samoga jezika, a ne neka disciplina koja generira svoje stavove, kao što je slučaj s prirodnim znanostima). Ti su stavovi transcendentni, što u njegovoj terminologiji znači da se o njima ne govori, nego da se oni pokazuju. Međutim, oni nikako nisu besmisleni u smislu da nemaju nikakvog značaja – da je Wittgenstein tako mislio, onda ne bi nikad kazao da svakako postoji ono Mistično, odnosno Neizrecivo te da kad znamo sve odgovore prirodnih znanosti, naši životni problemi nisu ni dotaknuti (Wittgenstein, 1960: 187).

koja je usmjerena anti-psihologistički.⁴¹ Anti-psihologizam u psihologiji znači odbacivanje introspekcije i intuicije koja se ranije koristila u psihološkim istraživanjima. Odustajanje od tih metoda ujedno je žrtvovanje objašnjenja brojnih mentalnih fenomena zato što oni nisu osjetilno zamjetljivi. Bloomfield (1969) proučava jezik u terminima stimulusâ i reakcijâ na te stimuluse (*input* i *output* povezani kauzalnom vezom). Problem takvoga jezičnoga opisa nastaje na tlu semantike – fonološki, morfološki i sintaktički aspekt daju se koliko-toliko adekvatno bihevioristički opisati (jer je govor empirijski paradigmatički primjer *input-output* obrasca). U terminima stimulusâ i reakcijâ značenje određenog jezičnog izraza može se tumačiti kao situacija u kojoj se izgovara, kao i odgovor koji se iziskuje u slušatelja.⁴² S obzirom na težnju k strogoj znanstvenosti i mogućnosti verifikacije, ovdje dolazi do čestoga susretanja sa slučajevima koje je, na trenutnoj razini znanstvene razvijenosti, nemoguće znanstveno opisati – trebali bismo imati znanstveno ispravno znanje o svemu u svijetu. Znanstveno znanje imamo o osjetilno zamjetljivim fenomenima, dakle o fenomenima koji imaju svoga referenta (ekstremni slučaj referencijalizma u semantici⁴³). Shodno tome, značenje „kuhinjske soli“ je „NaCl“ (taj referent jest „NaCl“), iako malo tko od govornikâ poima „kuhinjsku sol“ na taj (znanstveni) način. Naprotiv, takvo tumačenje značenja u svojoj krajnjoj redukciji apstrahira od svega pluraliteta enciklopedijskoga znanja o „kuhinjskoj soli“, kojime barata većina govornikâ. Što

41 Što se nikako ne smije brkati sa Saussureovim viđenjem lingvistike koji je isto podređuje psihologiji. Potonji nikako nije gledao na psihologiju kao biheviorističku disciplinu (ne treba zaboraviti da u njegovo vrijeme i na mjestu na kojemu je djelovao snažno anti-psihologističko usmjerenje još nije bilo aktivno).

42 U famoznom Bloomfieldovu primjeru s Jackom i Jill, u kojemu je Jill gladna pa to izricanje stava o njezinoj gladi potiče Jacka da se popne na stablo da ubere jabuku, značenje izraza „gladna sam“ jest tjelesni osjećaj gladi kod osobe koja to izgovara, čiji je (osjetilno zamjetljiv) referent „lučenje želučane kiseline uslijed praznine želuca“. Upravo je to Jill bio stimulus da jezično reagira i kaže: „gladna sam“, što je pak dalje Jacku bio stimulus da reagira na adekvatan način.

43 U gledištu na usvajanje i učenje jezika taj je ekstremni referencijalizam predstavljen ostenzijom – riječi se usvajaju i/ili uče pokazivanjem na njihova referenta (Bloomfieldov primjer s lutkom).

je onda s onim fenomenima koji nemaju referenta i koje je stoga nemoguće opisati u strogo znanstvenim terminima? Takve fenomene (poput *ljubavi* i *mržnje*) Bloomfield je odbacio kao neznanstvene te nepodložne semantičkom tumačenju (značenje je uglavnom neuhvatljiva stvar – semantički skepticizam). Danas, zahvaljujući procvatu neuroznanosti, bihevoristi Bloomfieldova kova uspjeli bi opisati značenje tih, tada neznanstvenih, fenomena – njihovo značenje bio bi referent – kemijski i fizikalni procesi (osjetilno zamjetljivi) u mozgu koji se događaju u toj situaciji. Riječ je, dakako u današnjim terminima, o fizikalizmu. Drugim riječima, ekstremni referencijalizam i bihevorizam ovakvoga tipa završava u fizikalizmu. No, bi li se tako fizikalistički doista objasnilo značenje *ljubavi* i *mržnje*? Objasnilo bi se jednako toliko koliko se i značenje *kuhinjske soli* objasnilo rekavši da je ona natrijev klorid. Dakle, ne bi se uopće objasnilo.

Distribucionalizam je nastavak blumfildovskog bihevorizma, isto u SAD-u, čiji su najznačajniji predstavnici bili Zellig Harris i Charles Hockett. Distribucionalisti su željeli objektivno opisati odnose među inherentnim elementima jezične forme – imali su, dakle, najjači naglasak na sintaktičkoj razini. Riječ je o distribucijama pojedinačnih elemenata među različitim hijerarhijskim razinama (od fonološke do sintaktičke) te su koristili metode supstitucije, neposrednih sastavnica, koordinacije, permutacije i sl. Takav pristup proučavanju jezika krajnje je formalistički, semantički se aspekt ni ne spominje. Testovi supstitucije i permutacije koji su služili za provjeru je li riječ o istom ili različitom elementu u rečeničnoj strukturi⁴⁴ zovu se još transformacijskim pravilima.

5.3. Chomskyjeva transformacijsko-generativna gramatika

Transformacijska pravila od Zelliga Harrisa naslijedio je Noam Chomsky. Štoviše, on je od distribucionalistâ naslijedio općenito metode opisa jezičnih struktura. Cilj mu je bila izgradnja

⁴⁴ Interesantno je da je provjera je li riječ o istom ili različitom elementu u jezičnoj strukturi (uglavnom rečenici) zapravo čin koji se, po definiciji stvari, prešutno poziva na semantiku. Ako ne baš na semantiku u strogom smislu, a ono u svakom slučaju na funkciju pojedinoga elementa u iskazu.

precizno konstruiranih modela sintaktičkih oblika. Unatoč distribucionalističkom nasljeđu u djelima mladoga Chomskog⁴⁵, on je raskrstio s dotadašnjom biheviorističkom tradicijom u lingvistici u SAD-u, što nikako ne znači da je raskrstio s formalizmom i sintaktocentričnošću. U znanstvenim krugovima pojavio se upravo kritikom biheviorističke psihologije (konkretno kritikom Skinnerova djela *Verbal Behaviour*). Drugim riječima, on je htio analizu neposrednih sastavnica postaviti u prikladniji format – mentalistički, a ne bihevioristički. To, kao prvo, znači da je pridao generativnu dimenziju jezičnom opisu neposrednih sastavnica – jezik je beskonačan skup rečenica koje se generiraju na temelju konačnoga broja postava. Ta sposobnost beskonačnog generiranja rečenica posljedica je mentalne predisponiranosti⁴⁶ za jezik, što karakterizira samo i isključivo ljudsku vrstu. Lingvistika je tako stavljena u okvir biologije, tj. jezik predstavlja biološku (dakle, urođenu) karakteristiku ljudske vrste. Ipak, gramatička sastavnica kojoj je, bar u ranim fazama nedvosmisleno, pridana generativna dimenzija jest sintaktička sastavnica – značenje treba izbjegavati u formalnoj analizi, njemu je tek pridana interpretativna značajka (kao i fonološkoj sastavnici).⁴⁷ Makar se pod utjecajem generativista

45 Teorija Noama Chomskog razvijala se u više različitih faza pa se od Syntactic Structures (1957.) do minimalističkoga programa (devedesete) može razabrati čak više od pet faza razvoja teorije.

46 Riječ je o tzv. Platonovu problemu, kako ga je formulirao Bertrand Russell. Zbog jezične kreativnosti i unikatne karakteristike ljudske vrste govori se i o Descartesovu problemu. To ne treba mnogo čuditi jer je na Chomskog snažno utjecala kartezijanski orijentirana Gramatika Port-Royala Lancelota i Arnaulda. Ugrubo se ponekad i za Chomskyjevu lingvističku teoriju kaže da je kartezijanska lingvistika. U svakom slučaju, riječ je o nativističkom i idealističkom nazoru na jezik i pitanja znanja (velika je sličnost s racionalističkom Leibnizovom abecedom ljudske misli koja je nastala u približno isto vrijeme kada i Gramatika Port-Royala). Vezano uz problem znanja i spoznaje, prigodna je usporedba s Platonovim Menonom u kojemu Sokrat dovodi roba (koji nije u životu nikad bio podučavan) pred geometrijske probleme koje on uspijeva intuitivno razabrati i riješiti. Tako je i slučaj s Chomskyjevom teorijom usvajanja jezika i jezične kreativnosti (argument iz siromaštva stimulusa), kao i s Fregeovim određenjem broja, odnosno aritmetike. Više o tome u Chomsky (1991).

47 Generativisti su se u velikoj mjeri služili i modelima formalne matematičke

poput Katza, Postala i Fodora ugrađuje i semantika u generativni model jezika, njoj i njezinim primitivima nikad nije pridana uloga koja bi činila temeljnu dubinsku strukturu jezika, bez obzira na to što je cilj jezika, pa tako i njegove sintaktičke dimenzije, komunikacija značenja. Kako su sintaktički problemi mahom problemi funkcije jezičnoga elementa u iskazu, ti se problemi ne mogu odvojiti od problema značenja te upravo na tom ispitu pada formalizam u cjelini, pa i Chomskyjev. Ipak, unutar samoga okvira generativističke mentalističke teorije izrastala je tzv. generativna semantika čiji je rodonadželnik, već spomenuti Lakoff, promijenio kompletno paradigmu američke lingvistike te ju je povratio deskriptivističko-funkcionalističkim korijenima prepoznatljivima u antropološkoj lingvistici, što je već objašnjeno. Vrijedi još jednom spomenuti, i u kontekstu transformacijsko-generativne gramatike, da je glavni ispit na kojemu pada formalizam upravo njegova težnja da jezik odvoji od društva (kod Chomskoga je to najuočljivije), odnosno da jednu bitno društvenu instituciju odvoji od društvene dimenzije pridavši joj biološki individualistički karakter.

6. Zaključak

U ovom radu pregledno-problemskog karaktera ocrtan je jedan dubinski kontinuitet među epistemama koje su mutirale sukladno tada trenutno dominantnim teorijskim modama na koje su utjecali brojni interni i eksterni faktori koje se ovdje zbog opsega rada nije moglo dublje preispitivati i problematizirati. Taj dubinski kontinuitet ovdje je označen kao kontinuitet mnoštva funkcionalističkih pristupa kojima su suprotstavljeni formalistički pristupi. Dihotomija između funkcionalizma i formalizma u lingvistici nametnula se kao najopćenitija teorijska dihotomija, makar su i tu neka preklapanja očita. Ugrubo rečeno, na stupnju krajnje apstrakcije, funkcionalizam i formalizam odnose se kao strukturalizam i pozitivizam. Predstrukturalizam i poststrukturalizam samo su prethodnici, odnosno nastavljači strukturalističke paradigme koju je iznjedrila

logike te same matematike. S obzirom na vlastiti epistemički okvir, to je vrlo indikativno.

zapadna filozofska misao uglavnom kontinentalne provenijencije. Formalističke teorije uglavnom su bile vezane uz objektivnost i egzaktnu znanost, služile se metodama strogog matematičkog opisa i opisa putem formalne matematičke logike. Takve su teorije vrlo korisne i plodotvorne prilikom opisa i objašnjenja pojavâ koje nisu direktno „ljudske stvari“. S jezikom to nije slučaj jer je on ljudski društveni proizvod *par excellence*, kao što su i čovjek i društvo njegov proizvod (Humboldtov paradoks). Opis strukture na razini sastavnica i slaganja tih sastavnica apstrahirajući od značenjskih funkcija jest nedovoljan opis slabe eksplanatorne snage. Upravo zbog inherentno komunikacijske funkcije (u koju se ubraja i opis stanja stvari, i djelovanje, pa i ritualnost) značenje treba, s pridruženom disciplinom zvanom semantika, biti u središtu lingvistova razmatranja, odnosno svaki opis koji apstrahira od značenjske dimenzije ne kazuje skoro ništa o predmetu – jeziku. U tome je pobjeda manje egzaktnih, ali dalekosežnijih funkcionalističkih pristupa, često međusobno suprotstavljenih, ali i pomirenih u teorijskoj paradigmi koja je našla svoje mjesto u dosta osjetljivom području – kognitivnoj lingvistici. Kolika je njezina budućnost, s obzirom na to da je po definiciji same stvari ne karakterizira egzaktnost, atomističnost i formalizam, u „dragulju“ interdisciplinarne kognitivne znanosti, pitanje je koje se tiče samih kognitivnih lingvista, odnosno sljedbenika te paradigme. Ono što vanjski promatrač u tome može vidjeti jest njezino ishodište koje je, osim što je opet nedvosmisleno i izrijekom inauguriralo semantiku kao glavnu lingvističku disciplinu, uvelike rezultatom dugogodišnjih sporova u povijesti filozofije koji su na različite načine oblikovali pojedine znanosti i discipline. Da se to zornije prikaže, dovoljno je prijeći Atlantik i opisati strujanja u američkoj lingvistici u postsapirovskom periodu. Europska lingvistika nije toliko zoran primjer jer u njoj nikada formalizam u lingvistici kao formiranoj autonomnoj znanstvenoj disciplini nije uzeo većega dometa (uzeo je u drugim rubnim disciplinama koje su se rijetko nazivale lingvistikom). U SAD-u se, naime, nakon Boasovih, Sapirovih i Whorfovih deskriptivističkih istraživanja i teorija nametnula formalna biheviorističko-distribucionalistička lingvistika s Bloomfieldom i Harrisom kao glavnim imenima. Oni su baštinili

nasljeđe britanskoga empirizma koji je svoje modernije izraze dobio u logičkom pozitivizmu. Chomsky preobrće paradigmu u mentalističko-nativističkom smjeru. On je bio i deklarirani baštinik racionalističke (kartezijansko-lajbnicovske) tradicije.⁴⁸ U tim sporovima i iznad njih formirala se kognitivna lingvistika (u početku generativna semantika) čiji teorijski prodor podsjeća na Kantov kopernikanski obrat u filozofiji kojime racionalizam i empirizam nisu negirani, nego su sintetizirani u nešto više, što predstavlja pravi obrat paradigme. Sjecište i nadilaženje racionalističkih i empirističkih gledišta na jezik susreće se i kod Saussurea, i to je temeljna misao ovoga djela – strukturalizam je razotkrivanje skrivene misli moderne kontinentalne zapadne filozofije. Osnivač moderne opće lingvistike svojim tezama napada kako kartezijansku lingvistiku (u kojoj jezik dolazi tek poslije predjezičnih mentalnih kategorija) tako i empirističku komparativnu filologiju čiji su najistaknutiji predstavnici mladogramatičari (njihova su proučavanja još uvijek bila usidrena u izvanjezičnim fenomenima). Možda je još zadatak lingvistike da razjasni sporni odnos između univerzalnih struktura uma i razlika na razini društva i kulture, ali ne može doprijeti, kao nijedna druga disciplina, do svijeta nezavisnoga od upisivanja značenja jer se u ovom tumačenju semantika nametnula i kao ontologija i kao epistemologija.⁴⁹ Drugim riječima i pomalo slikovito, jezik, čija je glavna funkcija značenjska, govori nas i ono što je naš svijet.

48 Rani spor između njega i bihevoristâ podsjeća na svojevremeni spor između Leibniza i Lockeja.

49 Ovo gledište, konstruktivističko, nalaže zavisnost metafizike od epistemologije (za razliku od realističkog koje nalaže nezavisnost metafizike). O tome mnogo piše Žanić (2011).

LITERATURA:

- Aristotel (1992) *Kategorije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Benveniste, Emile (1975) *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Bloomfield, Leonard (1969) *Language*. London: George Allen and Unwin.
- Chomsky, Noam (1979) *Gramatika i um*. Beograd: Nolit.
- Chomsky, Noam (1991) *Jezik i problemi znanja: Predavanja na sveučilištu u Managvi*. Zagreb: Biblioteka SOL.
- Mauro, Tullio De (1967) *Ludwig Wittgenstein: His Place in the Development of Semantics*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- De Saussure, Ferdinand de (2000) *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor Naklada: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Foucault, Michel (2002) *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti*. Zagreb: Golden marketing.
- Frege, Gottlob (1995) *Osnove aritmetike i drugi spisi*. Zagreb: KruZak.
- Herder, Johann Gottfried von (2004) *Herder, Philosophical Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt, Wilhelm von (1972) *Linguistic Variability and Intellectual Development*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kant, Immanuel (1984) *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lyons, John (1996) *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martinet, André (1982) *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Sapir, Edward (2013) *Jezik: Uvod u istraživanje govora*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Škiljan, Dubravko (1987) *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Švob, Goran (1992) *Frege: pojmovno pismo* Zagreb: Biblioteka SOL.

Whorf, Benjamin Lee (1973) *Language, Thought, and Reality*. Cambridge: The M.I.T. Press.

Wittgenstein, Ludwig (1998) *Filozofijska istraživanja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Wittgenstein, Ludwig (1960) *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Žanić, Joško (2011) *Značenje, stvarnost i konceptualna struktura*. Zagreb: KruZak.

Žic-Fuchs, Milena (2009) *Kognitivna lingvistika i jezične strukture*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.